

פועלי ציון במערכה למען תכנית אופנהיימר

בתולדות ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל, בחיפושי הדרכים להתיישבות עובדת, נודע מקום נכבד לתכנית, שהוצגה בראשית המאה על-ידי הסוציולוג היהודי-גרמני ד"ר פרנץ אופנהיימר. גם הסבורים כי התנועה השיתופית בארץ-ישראל קמה לא על יסוד תיאוריות חיצוניות, אלא מתוך הכרח החיים של הפועלים אשר ביקשו להתגבר על תנאי החיים הקשים בארץ, מכירים בהשפעה הרבה של תכנית אופנהיימר על עיצוב דמותה של ההתיישבות העובדת והשיתופית.¹ אכן, הניסיון היחיד לכונן בארץ-ישראל נקודת התיישבות על-פי השיטה שהוצעה על-ידי אופנהיימר – ה'קואופרציה' במרחביה, לא עלה יפה מסיבות שונות. אולם הרעיון שהגה ועיבד אופנהיימר, מצא לו במרוצת הזמן אפיקים אחרים והיפרה את המחשבה והמעשה של התנועה השיתופית, וכדברי א' ביין, ההיסטוריון של ההתיישבות בארץ, "כל הצורות של השיתופיות, שנתהוו בארץ במשך השנים, שאבו כוח תנופה וחיווק מכוח רעיונו של אופנהיימר."² ברם, ספק רב אם הרעיון עצמו היה מטביע את רישומו בארץ אלמלא נמצאו לו תומכים נלהבים, שפעלו במסירות למימושו בעזרת ההסתדרות הציונית, על אדמת הלאום ובכספי הלאום.

רעיון הקואופרציה החקלאית עלה בתנועה הציונית עוד בטרם הציג אופנהיימר את תכניתו בקונגרס הציוני השישי (1903). לא רק נחמן סירקין ביקש להוכיח בחיבורו הידוע משנת 1898 את חשיבות ההתיישבות השיתופית להגשמת הציונות.³ גם הרצל צפה שבמדינה היהודית תושחת החקלאות על קואופרציה, והוא נתן לרעיון זה ביטוי לא אחת, במיוחד בנאום הפתיחה

1. ראה יהודה סלוצקי, "מקומה של האידיאה המכוונת בהתהוות הקבוצה בארץ ישראל", בדרך, ב (אפריל 1968), עמ' 142, ותגובת י. קולת, שם, ג (דצמבר 1968), עמ' 263-262.
2. אלכס ביין, "פ. אופנהיימר 'האיש הציוני'", פרנץ אופנהיימר, מאה שנה להולדתו, תל אביב 1965 (להלן: ביין, אופנהיימר), עמ' 16.
3. נחמן סירקין, כתבים, א, תל אביב תרצ"ט, עמ' 54-57.

לקונגרס החמישי ב-1901.⁴ ואולם רק לאחר שפרסם אופנהיימר בבטאון הציוני "די ואלט" במפנה השנים 1901–1902 את המאמר "ישובים יהודיים" נתן הרצל את דעתו לנושא המשקים השיתופיים באורח רציני יותר, והזמין את אופנהיימר להרצות לפני הקונגרס הציוני השישי בבאזל באוגוסט 1903.⁵

את התכנית העמיד אופנהיימר על 4 עקרונות: א. החקלאות – יסוד הכלכלה; ב. הקרקע – קניין הכלל; ג. עבודה עצמית (ללא פילאנטרופיה); ד. קואופרציה – כפרים שיתופיים. בכל חלקי הארץ יש לרכוש שטחי קרקע נרחבים המתאימים להקמת חוות גדולות. בהדרכת מומחה ילמדו העובדים חקלאות, ויתחנכו לקואופרציה. שכרם יהיה מודרג לפי תפוקת עבודתם, והם יהיו גם שותפים לרווחי המשק. לאחר שיחסכו סכום כסף מסויים יעבור המשק לידיהם כ'אגודת פועלים שיתופית-יצרנית בחקלאות'. בשלב זה יחזיר המשק בהדרגה ל'קרן השיתופית', המממנת את המפעל, את הכספים שהועמדו להקמתו, וישלם דמי חכירה לקרן הלאומית. בשלב השלישי, לאחר שיתבסס המשק החקלאי, אפשר יהיה לקלוט גם בעלי מקצועות שונים, והמקום יהיה ל'ישוב שיתופי', שממנו תוכל במרוצת הזמן לקום רשת של ישובים שיתופיים נוספים, אשר יתרחבו באופן מתמיד. או אז תוכל לזרום לארץ הגירה המונית, ותתאפשר התיישבות רחבה על בסיס איתן. 'ההתיישבות שיתופית – אמר אופנהיימר – היא צו המוטל עלינו על-ידי ההיסטוריה, על-ידי מדע-הכלכלה ומסורתנו הקדושה'.⁶

הרצאתו של אופנהיימר נתקבלה על-ידי הקונגרס בהתלהבות עצומה, אולם לתכניתו לא שיחקה השעה. שאלת אוגנדה, שעמדה על הפרק של הקונגרס השישי, הסיחה את דעת הצירים מכל נושא אחר. אופנהיימר נבחר על-ידי הקונגרס כאחד משלושת חברי הוועדה לחקירת ארץ-ישראל, ועדה שתכליתה לפייס את המתנגדים להצעת אוגנדה, אולם לא כרוכה בתכניתו. חברותו בוועדה אפשרה לו לבוא במגע קרוב יותר עם העוסקים בנושא ההתיישבות בארץ-ישראל ולפרסם מאמרים על נושא זה.⁷

בין כתבי העת הציוניים, שהביעו הערכה לתכנית אופנהיימר בעקבות הרצאתו המרשימה בקונגרס, היה *Der Juedische Arbeiter*, הבטאון של אגודות פועלים ועובדי-מסחר ציונים באוסטריה.⁸ מאחורי כתבי-העת הקטן עמדה קבוצה של פעילים ב"אגודת וינה", ביניהם נתן גרוס, לשעבר חבר פעיל

4. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני החמישי (גרמנית), עמ' 5.

5. בייך, אופנהיימר, עמ' 12–13.

6. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני השישי (גרמנית), עמ' 182–195. בתרגום לעברית הובא הנאום בספר השנה של הקרן הקיימת, קמה, א, תש"ח, עמ' 175–184.

7. ג. קרסל, פרנץ אופנהיימר, פעלו הציוני ומרחביה הקואופרציה בימי העליה השניה, תל אביב תשל"ב, עמ' 141–142.

8. E. Obernik, "Grundloesung der juedischen Frage", *Der juedische Arbeiter*, Wien, 1, 10.10.1903.

במפלגה הסוציאלי-דמוקרטית, אמיל אוברניק, פקיד-מסחר מצ'כיה, וכן שלמה קפלנסקי, סטודנט בן 19, שזה לא כבר הגיע מביאליסטוק לווינה ללמוד בבית הספר הטכני הגבוה.

אגודות של עוזרי מסחר ועובדים אחרים, שהתארגנו על בסיס ציוני, פעלו במקומות שונים בקיסרות האוסטרית, ובמיוחד בגליציה, מסוף המאה ה-19.⁹ לבד מהרעיון הציוני הניעה את המצטרפים לאגודות מורת רוח מגישתה האסימילאטורית של המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית האוסטרית (להלן: ס.ד.; בגליציה המפלגה ה.ס.ד. הפולנית, פפס"ד), מהתעלמותה מהבעיה הלאומית היהודית, ומהמייחד את מצבו של הפועל היהודי. אגודות העובדים הציוניות, שפעלו גם כאיגודים מקצועיים, התלכדו כבר ב-1899 במסגרת כל-אוסטרית. במרוצת השנים התרופפה המסגרת, בין השאר עקב ההבדל בין 'מזרח' ו'מערב' בתוכה. ביזמה משותפת של פעילי האגודה בווינה והאגודות בגליציה הוקמה במאי 1904, בוועידה שנערכה בקראקוב, "ברית עובדי-מסחר ופועלים יהודים" פועלי ציון באוסטריה.¹⁰

שלא כרוב ארגוני פועלי ציון ברוסיה לא נשא איגוד פועלי ציון באוסטריה בראשית דרכו אופי סוציאליסטי. בתזיסים הפרוגרמטיים, שאושרו לפי הצעת נתן גרוס בוועידת היסוד בקראקוב, צוינה במקום הראשון הזיקה לתכנית באזל ולהסתדרות הציונית, עם זכות הפועלים לאוטונומיה בפעולה החברתית והכלכלית. פועלי ציון היו נכונים לתמוך גם במפלגה ה.ס.ד., אולם רק בפעולות שיש בהן כדי להועיל לפועל היהודי ולעם היהודי בכלל.¹¹ קפלנסקי, שככל הנראה היה שותף לגרוס בניסוח התזיסים, כתב לאחר הוועידה: "אם גם רוב חברינו דוגלים בסוציאליזם, לא רצינו לנקוב בשם זה כדי לא להרחיק משורותינו נו פרוליטרים יהודים, המקבלים על עצמם את ההכרה המעמדית, אך אינם סוציאליסטים. למען האמת אין אנו יכולים למלא את החובות המוטלות על מפלגה סוציאליסטית. כל עוד מעוותת הגולה את ההתפתחות המעמדית עלינו להגשים תחילה את הציונות, שהיא אצלנו במקום הראשון וקודמת לסוציאלי-זם".¹²

בעקבות המהפכה ב-1905 ברוסיה, שהיכתה גלים בכל הקיסרות האוסטרית, ובגליציה בפרט, ייסודה של המפלגה ה.ס.ד. היהודית בגליציה (ה"בונד" הגליצאי)¹³ והשפעתם של פועלי ציון הרוסיים, גברה המגמה הרדיקלית בקרב

9. ראה מאמרי "עברי" ו"העברי" (פרק בתולדות תנועת העבודה הציונית בגליציה), גלעד, ג, תל אביב 1976, עמ' 83-109.

10. אנשל רייס, בראשית תנועת הפועלים היהודית בגליציה, תל אביב 1973 (להלן: רייס), עמ' 53-54.

11. שם, עמ' 54.

12. דער יודישער ארבייטער, 7-8, יוני-יולי 1904.

13. על כינונה של יסד"פ (Z.P.S.D.), ראה רייס, עמ' 70-81.

פועלי ציון האוסטרים. בוועידתם השנייה ב־2 ביוני 1905, טענו שני חברי ההנהגה הרוחנית של הארגון, גרוס וקפלנסקי, שיש צורך למקד את השאיפות הסוציאליסטיות בארץ־ישראל¹⁴ ובהקשר זה הוזכרה תכנית אופנהיימר.

לקוראי הדו־שבועון של פועלי ציון באוסטריה ניתנה סמוך להתכנסותה של הוועידה השנייה הזדמנות להכיר את דעותיו של אופנהיימר על ה"סוציאליזם הליבראלי", שבו דגל, באמצעות סידרת מאמרים תחת הכותרת: "ביקורת תורת מרקס של פרנץ אופנהיימר", פרי עטו של יוסף מייזל.¹⁵ אופנהיימר ניסה להוכיח – נאמר בהקדמה למאמרים – שבכל האסון של המשטר הקפיטליסטי אשם הרכוש הקרקעי הגדול. רעיון זה יש בו כדי לערער את יסודות המרקסיות. לתורת אופנהיימר יש גם השלכות על מדיניות ההתיישבות החקלאית של ההסתדרות הציונית. גרוס דיבר על אופנהיימר ותכניתו באיפוק: "אין אנו יודעים אם תכנית אופנהיימר תזכה למימוש, ואין אנו גורסים כי אופנהיימר צודק בכל; דבר אחד ברור לנו – אחוזות גדולות עלולות לשים קץ לציונות".¹⁶ על אף שראה צורך להתפלמס לא רק עם השיטה של "חובבי ציון", אלא גם עם פועלי ציון הרוסיים, הדבקים בהשקפתם המרקסיסטית, דומה כי כדיבורו המסוייג על אופנהיימר ותורתו ביקש להפיס את דעתם של אותם הצירים בוועידה, שביקשו לקרב את פועלי ציון באוסטריה לתנועה ברוסיה, ואשר סברו כי תכנית אופנהיימר איננה מתאימה למפלגה סוציאליסטית.

בסעיף הפרוגרמטי בדבר העבודה המעשית בארץ־ישראל, שאושר על־ידי הוועידה ברוב גדול, נאמר: "בהתיישבות החקלאית יש לשאוף: א. שהקרקע שתירכש בארץ־ישראל תיושב על־ידי חקלאים יהודים עצמאיים, אשר בהתארגנותם השיתופית ככל האפשר, מבטיחים לעצמם את מלא הפירות של עבודתם; ב. למנוע התהוותו של קניין קרקעי גדול, אשר מלבד מגרעותיו הסוציאליות האחרות הוא עלול להיות למכשול להתיישבות המונית של פרולטריום יהודים, ועל־ידי כך גם להתהוות של רוב יהודי בארץ־ישראל".¹⁷ על אף שלא צויין הדבר ניכרת בנוסח הנ"ל זיקה ברורה לתורת אופנהיימר. אולם הן גרוס והן קפלנסקי העדיפו להסתמך על הרצל בבואם לענות למקטרגים: "במבטו הגאוני ראה הרצל כי יש לכרוך את היסוד הלאומי עם הסוציאליסטי" אמר גרוס. גם אם במקום אחד בכתביו נראה כי "בהשפעת הדוגמטיזם של מרקס" סבר הרצל שעתיד מעמד האיכרים להיעלם, ידוע כי היה

14. "אם פועלי ציון שואפים למזג ציונות וסוציאליזם [בטריטוריה היהודית], עליהם להגשים את שאיפתם ראשית כל בארץ עתידנו" – אמר גרוס בהרצאתו הפרוגרמטית. דער יודישער ארבייטער, 12, 1.8.1905.

15. שם, 9–2, מרץ–יוני 1905.

16. 'איבער פראגראם און טאקטיק', אויסצוג פון רעפערט געהאלטען ביים קראקויער פערבאנדסטאג, דעם 16–18 יוני 1905 פון נתן גרוס, שם, 17, 15.10.1905.

17. רייס, עמ' 65–66.

ער לחידושים במחשבה הסוציאל-דמוקרטית המוכיחים ששיטת מרקס בשאלה האגררית משוללת יסוד.¹⁸ קפלנסקי מצדו נדרש ל"מדינת היהודים" של הרצל כדי להוכיח שההתיישבות אינה חייבת להיות קפיטליסטית דווקא.¹⁹ ההתייחסות היתה לא רק ביטוי של כבוד למנהיג דגול, אלא מן הסתם גם פרי היחס החם שגילה הרצל לארגון הפועלים הציוני באוסטריה בפגישה שקיימו אתו גרוס וקפלנסקי לפני ועידת היסוד בקראקוב.²⁰

שבועות מספר לאחר הוועידה השנייה של פועלי ציון באוסטריה, התכנס בבאול הקונגרס הציוני השביעי – הראשון בלי הרצל. פועלי ציון באוסטריה בחרו כנציגיהם לקונגרס הציוני השביעי את גרוס וקפלנסקי, אולם את גרוס החליף מי שנבחר כממלא מקומו, ד"ר דניאל פסמאניק, איש רוסייה, הוגה ציוני נודע ופעיל בקונגרסים הציוניים.²¹ פסמאניק היה גם מהאישים הציונים המעטים, שקראו ליישב את תכנית אופנהיימר הלכה למעשה, ולרעיון זה מצא אצל פועלי ציון באוסטריה פתיחות רבה יותר מאשר אצל כל גוף ציוני אחר. אולם בקונגרס השביעי לא הוא, אלא קפלנסקי הצעיר, הנציג האותנטי של פועלי ציון באוסטריה, העלה תביעות בקשר לעבודה המעשית בארץ-ישראל ברוח התכנית האגררית של אופנהיימר, והיה הציר היחיד בקונגרס, שעשה זאת: "המפלגה שייפתה את כוחי לדבר כאן – אמר בנאום הבכורה שלו מעל במת הקונגרס הציוני – מעוניינת להדגיש במיוחד את היסוד הסוציאלי בעבודתנו בארץ-ישראל".²² הוא לא נקב בשמה של המפלגה, ורק ציין כי "מפלגה חזקה בקונגרס" היא זו, שבשמה הוא מדבר. קרוב לוודאי שהיתה זאת סיעת פועלי ציון ("ה'פולשת'ינאים") מרוסיה, שאליה נלוו מלבדו גם שני צירי פועלי ציון מאנגליה (ק. מרמר) ומאמריקה (ה. ניימאן), גם אם "עקב הבדלים בתפיסה טרם נוצרו התנאים למסגרת משותפת".²³ בין התביעות, שהעלה קפלנסקי בקשר לעבודה המעשית בארץ-ישראל, היה נוסח התביעה המרכזית (סעיף 2) וזה לתזיס, שאושר בוועידה השנייה של פועלי ציון באוסטריה; רק עניין האגודות השיתופיות הודגש יותר, והועמד במקום הראשון.

החלטת הקונגרס המתייחסת לעבודה המעשית לא הזכירה כלל את ההתיישבות השיתופית. נאמר בה רק כי "יש לקדם את החקלאות והתעשייה ברוח דמוקרטית ככל האפשר".²⁴ אולם קפלנסקי ראה גם בהחלטה זו פתח להנהגת

18. ראה הערה 16 לעיל.

19. רייס, עמ' 65.

20. על פי דברי גרוס בהרצאתו בוועידה השנייה, ראה הערה 16 לעיל.

21. ראה מאמרי, "דניאל פסמאניק ופועלי ציון באוסטריה", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, תולדות עם ישראל באירופה, ירושלים תשמ"א, עמ' 131-139.

22. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני השביעי (גרמנית), עמ' 209, 239.

23. בן ברכאל (ש. קפלנסקי), 'וועגן דעם זיבענטען ציוניסטען-קאנגרעס', דער יודישער ארבייטער, 15, 1905.9.15.

24. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני השביעי (גרמנית), עמ' 209, 239.

השיטה השיתופית בפעולה ההתיישבותית בארץ-ישראל. במאמר על הקונגרס ציין כי אמנם "הקמת חווה חקלאית לפי שיטת אופנהיימר היא לנו, פועלי ציון, בעלת חשיבות ראשונה במעלה", אך לא ניתן היה להעביר החלטה מפורשת בזכותה בקונגרס השביעי שהיה קונגרס-מעבר, וכי יש לפעול למען הכרעה חיובית בקונגרס הבא.²⁵

בטאון פועלי ציון אוסטריה נרתם למשימה, והחל בפעולת הסברה כעבור זמן קצר. "בהתאם להחלטת הקונגרס תחל בארץ-ישראל התיישבות שיתופית על פי תכנית סוציאליסטית [הדגשה במקור - ש.א.] של ד"ר אופנהיימר", כתב ה"יודישער ארבייטער", בהציגו לראשונה את תמצית התכנית לפני קוראיו. הבטאון השתבח ברעיונותיו של אופנהיימר והוסיף: "אנו הציונים רשאים לשמוח על שבעל מוח חריף כאופנהיימר מבקש בתכניתו לתרום לא רק לפתרון הבעיה החברתית, אלא גם היהודית".²⁶ גם דניאל פסמאניק תרם להסברת תכנית אופנהיימר לפועלי ציון באוסטריה ולציבור הציוני הרחב, במסגרת מסע הרצאות מטעם פועלי ציון בגליציה ובווינה שערך בחודשים ינואר-מרץ 1906. אף בקונטרס שפרסם באותה תקופה על התורה והמעשה של פועלי ציון, ייחד מקום לנושא זה.²⁷

לוועידה השלישית (לבוז, אוקטובר 1906) הגיש קפלנסקי מצע פרוגרמטי שניסה לאזן בין המגמות השונות שהתרוצצו בקרב פועלי ציון האוסטרים - מצע סוציאליסטי, אך לא מרקסיסטי קיצוני. בניגוד להשקפת פועלי ציון ברוסיה, שלפיה ריכוז העם היהודי בארץ-ישראל יבוא מכוח תהליך 'סטיכני', תוך מלחמת-מעמדות, הטעימה הפרוגרמה, שהוצעה על-ידי קפלנסקי את יסוד המעורבות המודעת והוולונטרית בפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים בארץ-ישראל. "הנקודה החשובה ביותר בתכנית המינימום של מפלגת פועלי ציון, השווה בכל שאר הדרישות לתכניות המפלגות הסוציאליזמוקרטיות, היא הפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים בארץ-ישראל" נאמר במצע שהגיש.²⁸ סגולת ארץ-ישראל נעוצה לא רק במצבה הגיאוגרפי והכלכלי, אלא גם בעובדת היותה המולדת ההיסטורית של העם היהודי, ש"נשארה במשך אלפי שנים בהכרת העם היהודי כארץ היחידה של עתידו ושיחורורו". ועוד: "בארצות הגולה וגם בארץ-ישראל משתמש הפרולטריון היהודי בכל אמצעי המאבק המעמדי. בארץ-ישראל ניתן להרחיב את האמצעים הללו במידה רבה על-ידי האפשרות לקרב את המשק המתהווה להגשמת הסוציאליזם על ידי מוסדות שיתופיים, ובמיוחד בשטח החקלאות". בקשר לנקודה זו הוסיף בעל פה: "אין אנו מתחייבים לנסיגנות קואופרציה מסויימים, אולם ברור לנו דבר אחד - אם אפשר לארגן את

25. ראה הערה 23 לעיל.

26. דער יודישער ארבייטער, 16, 1.10.1905.

27. ראה הערה 21 לעיל.

28. ש. קפלנסקי, חזון והגשמה, מרחביה 1950 (להלן: קפלנסקי), עמ' 15.

החקלאות בצורה קפיטליסטית, הרי ניתן לארגנה גם בצורה שיתופית [...]. בהגשמת הציונות אפשר יהיה לנסות את הצורה הקואופרטיבית ולקיימה רק אם הפועל היהודי יעמוד בתוקף על תביעה זו".²⁹

המצע של קפלנסקי תאם את השקפות רוב הצירים בוועידה, אולם הועלו גם השגות, ביחוד מצד הנוטים ל"קו הרוסי". האורח מטעם פועלי ציון ברוסיה, אלכסנדר חשין (ויטבסקי), נכנס לוויכוח נוקב עם קפלנסקי, והציג כנגד המצע שלו את הפרוגרמה של מפלגתו.³⁰ ידוע כי התפלמס גם בשאלת ההתיישבות השיתופית, אולם את תוכן דבריו ניתן רק לשער. להלן נראה כיצד היתה סוגייה זו לאחד המוקדים העיקריים בעימות הרעיוני בין פועלי ציון האוסטרניים לרוסיים. המצע, שהוגש על-ידי קפלנסקי, גם אם לא אושר על-ידי הוועידה באורח פורמלי הפך למעשה לפרוגרמה של פועלי ציון באוסטריה. קפלנסקי, מכל מקום, הטעים בתקופה מאוחרת כי "בוועידה השלישית הכריזה המפלגה האוסטרית על הצורה הקואופרטיבית של ההתיישבות בארץ-ישראל כחלק מתכניתה".³¹ יצויין עוד כי בוועידה השלישית הוחלט שהארגון הפוליטי, אשר הופרד מהאיגוד המקצועי, ישא את השם – "מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית של פועלי ציון באוסטריה".

בתשובה למבקרי בוועידה, אשר טענו כי שרוי הוא עדיין בקסמו של הרצל, אמר קפלנסקי: "אינני רואה דבר זה לגנאי, מודה אני כי הרצל היה אחד ממורי, והשפעתו על עיצוב השקפותי היתה ניכרת, אבל מהיסודות הדיפלומטיים של ההרצליסמוס השתחררתי מכבר".³² במאמר, שפרסם כעבור כמה חודשים בעיתונות הציונית³³ הבהיר את עמדתו. הרצל, לדעתו, טעה בראותו חזות הכל בריבונות המשפטית על המדינה, והעלים עין מן היסוד הכלכלי. "שורשי הסוברניות הם עצם הישיבה בשטח מסויים, כיבושה הכלכלי של הקרקע. [...] הכרחי הוא שההתיישבות הלאומית תיקדם להתהוות הריבונות, ותשמש בסיס למשא ומתן מדיני. יש ליצור בארץ מציאות כזו, שאפילו כשלוש הממשות לא יוכל לזעזע את מפעל ההתיישבות [...] לא הבנקים ומוסדות האשראי, לא בעלי ההון ובעלי האחוזות, אלא עובדי האדמה ופועליו, המוני העובדים בחקלאות ובתעשייה צריכים להיות יהודים". מעמד איכרים ערבי, שיעבד את הקרקע היהודית בארץ-ישראל הינו מקור סכנה לעתיד היהודים בארץ. התנועה הציונית

29. שם, עמ' 22.

30. על פי הדו"ח מהוועידה ב"Die Welt, 44, 2.11.1906 (להלן: די ואלט).

31. קפלנסקי, עמ' 93.

32. על פי הדו"ח מהוועידה (המשך), די ואלט, 46, 16.11.1906.

33. "S. Kaplanski-Kaplan, "Probleme des Zionismus", די ואלט, 17, 26.4.1907.

המאמר פורסם גם בכתב העת של הנוער הציוני בגליציה – מוריה, "Problem realizacji

sjonizmu", 3.4.1907 – והובא בתרגום עברי אצל קפלנסקי (חזון והגשמה), עמ' 24–32.

כל המובאות מהתרגום העברי.

חייבת לדאוג לכך שהאדמה היהודית בארץ-ישראל תעובד על-ידי הפועל היהודי. להבטיח זאת מסוגלת מסגרת ההתיישבות השיתופית, בין לפי שיטת אופנהיימר, ובין לפי שיטה אחרת. להתיישבות השיתופית נועד לא רק תפקיד לאומי אלא גם חברתי. יש בה כדי לשחרר את הפועל היהודי ממצוקתו החומרית, "שלא יהיה כל ימי חייו פועל שכיר, שאינו בטוח בעבודתו [...] בלי שתהיה לו אף חלקת קרקע משלו". בקונגרס הציוני הקרוב יתבעו צירי פועלי ציון להקציב סכומים מתאימים לייסוד חווה שיתופית לדוגמה. אין זה מעניינם של הפועלים בלבד, אלא של כל ציוני בר דעת הרואה את הנולד.

המאמר נועד לקורא הציוני, ולא לפועל הציוני. מטעם זה, ככל הנראה, הצניע בו את ייעודה של ההתיישבות השיתופית כמכשיר להגשמת הסוציאליזם. ברם, קפלנסקי עצמו העלה בטיעונו למען תכנית אופנהיימר, נקודה זו, והגן על ההשקפה האומרת כי בכוחם של המשקים השיתופיים בארץ-ישראל לא רק לתרום לפתרון הציוני, הם עשויים לשמש גם בסיס למשק סוציאליסטי בארץ.³⁴ אולם היו, כאמור, במפלגה האוסטרית גם חסידי תורתם של פועלי ציון ברוסיה. התנגדות אנשי המפלגה הרוסית לתכנית אופנהיימר היתה ידועה זה מכבר, אך העימות הישיר התחולל בעת שהותם של ראשי המפלגה הרוסית בקראקוב, לרגל ועידתם שם, סמוך למועד התכנסותו של הקונגרס הציוני השמיני, ומייד לאחר מכן, בוועידה העולמית הראשונה של פועלי ציון בהאג, בימי הקונגרס הציוני עצמו.

קפלנסקי שיגר מכתב ברכה לוועידה של פועלי ציון הרוסים, אך גם בישר למפלגה האחות כי בוועידה העולמית הקרובה של פועלי ציון יעלו החברים מאוסטריה הצעה בדבר התיישבות שיתופית בארץ-ישראל. כדי להניח את דעתם של החברים מרוסיה, הדגיש כי אין הוא תמים דעים עם אופנהיימר בשאלה הסוציאליטית, ואין הוא משלה את עצמו כי על-ידי המשקים השיתופיים תוכל ארץ-ישראל לפסוח על ההתפתחות הקפיטליסטית. עם זאת התפלמס עם השגותיהם הידועות לו על התכנית: אין לפרש את הדטרמיניזם ההיסטורי כפטליוזם המוציא מן החשבון מעורבות כלשהי של הרצון האנושי המודע.

34. כחודש לפני הקונגרס השמיני הופיע בבטאון פועלי ציון האוסטריים מאמר בהמשכים של פ. אופנהיימר על ההתיישבות הקואופרטיבית בארץ-ישראל, והוא פורסם מאוחר יותר בחוברת מיוחדת בהוצאת המפלגה. בהקדמה למאמר, שהיה פרי הפגישה הראשונה בין אנשי פועלי ציון עם אופנהיימר בעת ביקורו בווינה במאוס 1907, ביקש קפלנסקי מהקוראים להתעלם מדברי הפולמוס של אופנהיימר עם שיטת מרקס. "אין צורך להתנגד לתורת מרקס כדי לתמוך בתכנית אופנהיימר". פראנץ אפענהיימער, "גענאענסשאפטליך" כע קאלאניזירונג פון פאלעסטינא", דער יודישער ארבייטער, 30-32, יולי-אוגוסט 1907; ש. קאפלאנסקי-קאפלאן, "אפענהיימער'ס אגראר-גענאענסשאפט", שם, 30, 26.7.1907. תרגום עברי של הקדמת קפלנסקי נכלל בקובץ: תנועת העובדים הציונים ופועלי ציון בקיסרות האוסטרית 1898-1914 (תעודות), הדיר והוסיף מבווא והערות שבתי אונגר, תל אביב 1988 (להלן: תנועת העובדים הציונים), עמ' 69-70.

"תנועה חברתית יכולה להרשות לעצמה ניסוי העשוי עם הזמן להיות למופת ולאב טיפוס של הפראקסיס החברתי." ³⁵

לחברי המשלחת האוסטרית לקונגרס הציוני השמיני, אשר התכוונו להציע שבכספי ההסתדרות הציונית תוקם חוזה נסיונית לפי תכנית אופנהיימר, חשוב היה ראשית כל, לרכוש למען הרעיון את תמיכתן של מפלגות פועלי ציון מכל הארצות, לרבות רוסיה וארץ-ישראל. את התפקיד להעלות בפני הוועידה העולמית של פועלי ציון את הנושא הטילה המשלחת האוסטרית על נתן גרוס. בדומה לקפלנסקי, טען גרוס, כי עיקרה של הציונות הוא להקים בארץ-ישראל מעמד איכרים, שבלעדיהם לא תיתכן שליטה יהודית בארץ, גם אם היהודים יהיו בה רוב. בהסתמך על המציאות בצ'כיה, לטביה וגליציה המזרחית, גרס גרוס, שלא העיר תקבע את אופייה של הארץ אלא הכפר. לנוכח הקשיים על דרך הפיכת היהודי העירוני לאיש כפר ועובד אדמה, טען, יש לפחות לערוך את הניסוי, שגם אם לא יעלה יפה הרי, לבד מהערך הלאומי הטמון בו, יביא ברכה לפועלים היהודים שרבים מהם יוכלו להתיישב על הקרקע. ³⁶

הרצאתו של גרוס, עוררה התנגדות מצד אנשי המשלחת הרוסית. את נימוקיהם ניתן שוב רק לשער כיוון שהדו"חות מהוועידה מצומצמים מאוד. י. קנר, שהשתתף בה כציר מאוסטרית כתב כעבור 20 שנה, כי הוויכוח על תכנית אופנהיימר, "הרחיב לעתים את התהום בין התיאוריה של הצירים הרוסיים והצירים מאוסטרית, ורק הודות לברוכוב, שהצהיר בסופו של הוויכוח, כי אין פועלי ציון ברוסיה מתנגדים לתכנית, אך גם אינם רואים אותה כתפקידם של פועלי ציון, שקטו הרוחות". ³⁷ בעמדתם של הנציגים הרוסיים תמכו גם שני הצירים מארץ-ישראל י. בן-צבי וישראל שוחט. הנאמנות לתורת פועלי ציון הרוסיים מנעה בעדם לתמוך ברעיון, שבעיני הסיעה הרוסית נראה כסטייה מהתפיסה המרקסיסטית. ³⁸ לעומת זאת נטו הצירים מאמריקה לצד האוסטרית. אולם גם הם ביקשו שההצעה בדבר המשקים השיתופיים לא תוגש בשם התנועה העולמית של פועלי ציון, מאחר שהעניין אינו נהיר להם די צרכו. יצויין כי עוד בדצמבר 1905 החליטה הוועידה הראשונה של פועלי ציון (פלשתינאים) באמריקה לתבוע מהקונגרס הציוני לחקור את אפשרות ההתיישבות בארץ-ישראל לפי תכנית אופנהיימר. ³⁹ בסופו של דבר לא קיבלה הוועידה העולמית כל

35. ועידת קראקוב של מפלגת פועלי ציון ברוסיה, 1907 (תעודות), ההדיר והוסיף מבואות והערות מתיהו מינץ, תל אביב 1979, עמ' 50-51.

36. דער יודישער ארבייטער, 35, 30.8.1907.

37. ב. פעלמאן (י. קנענער), "די ערשטע וועלט-קאנפערענץ", יודישער ארבעטער-פנקס, רעד. זרובבל, ווארשע 1927 (להלן: פנקס), עמ' 168-171.

38. י. בן-צבי, פועלי ציון בעליה השניה, תל אביב 1950 (להלן: בן-צבי), עמ' 93-94.

39. ל. שפיזמאן, געשיכטע פון דער פועלי-ציוניסטישער באוועגונג אין צפון-אמעריקע, ניר-ארק 1955, עמ' 140, 143.

החלטה בעניין המשקים השיתופיים. "הצעת החברים האוסטרים לא נתקבלה ולא נדחתה על-ידי הוועידה – כתב לימים בן-צבי – וזכות ניתנה לכל ארץ לקבוע בנידון זה עמדה לעצמה, ועל-ידי כך ניתן חופש פעולה למפלגה האוסטרית להציע את הצעתה בשמה".⁴⁰

הוועידה הבין-ארצית הראשונה של פועלי ציון כוננה את הברית העולמית של פועלי ציון, אולם את ציפיותיה של המפלגה האוסטרית היא מילאה רק באופן חלקי. בעניין המשקים השיתופיים היה על המשלחת הקטנה של פועלי ציון האוסטרים לקונגרס הציוני לפעול לבדה. אך דווקא הקונגרס הציוני האיר לה פנים.

בדיון על הדו"ח של הוועד הפועל הציוני שהובא לקונגרס, אמר קפלנסקי כי הקונגרס חייב להתמקד בעבודה המעשית בארץ-ישראל, ומוקד העבודה המעשית חייבת להיות המדיניות האגררית. השאלה המרכזית, טען, שהקונגרס צריך לתת את דעתו עליה, היא – באילו דרכים יש לפעול כדי שהקרקע בארץ-ישראל לא רק תהיה בבעלות יהודית, אלא שהעובדים עליה יהיו יהודים. בצורה מפורשת יותר דיבר על נושא זה נתן גרוס. הוא הזכיר לקונגרס, כי עוד שלש שנים קודם לכן הוחלט בוועידה הציונית השנתית, בהשראתו של הרצל, לרכוש אדמה מתאימה כדי להקים עליה משק שיתופי, אולם מאז לא נעשה מאומה למימוש התכנית. כדי שהעניין לא יוסר מסדר היום, וכדי לתת תוקף להחלטה, על הקונגרס להטיל על המחלקה הארץ-ישראלית לחקור את הנושא על כל פרטיו, ולהביא לוועידה השנתית הקרובה הצעת תקציב מפורטת לשם ביצוע ההחלטה.

גרוס דיבר אחרי חיים וייצמן, אשר קרא למוג בעבודת ההסתדרות הציונית את הפעולה המדינית עם המעשית. אין די בכך – אמר גרוס – על התנועה הציונית לצרף לשני היסודות הללו את היסוד החברתי-כלכלי. רק אם נהפוך את היהודים בארץ-ישראל לאיכרים, טען, רק אם עבודת האדמה בארץ תגיע לרמה גבוהה ביותר, ורק אם יקום בה משק הממזג חקלאות ותעשייה – תהיה לציונים גם ערבות מדינית; אין המדובר בניסוי סוציאליסטי, כפי שחוששים המתנגדים, הגן על עמדתו, אלא בניסויים העשויים להועיל לעם כולו.⁴¹

בהעלותם את ההצעה בדבר המשק השיתופי בפני הקונגרס נעזרו פועלי ציון האוסטרים בסיעת ציוני אוסטריה. דוכרה הראשי אדולף באָהם דיבר בחום רב בזכות ההצעה והציג אותה כמשותפת לפועלי ציון האוסטרים ולסיעתו. בפתח דבריו ביקש לסתור את השמועה, שהפיצו בקונגרס צירים מגרמניה, לפיה נכשל

40. בן-צבי, עמ' 48.

41. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני השמיני (גרמנית, להלן: הקונגרס השמיני), עמ' 114, 305-311. הנאום של קפלנסקי בתרגום עברי מובא בספרו של מ. זינגר, ש. קפלנסקי, חייו ופעלו, ירושלים תש"ל (להלן: זינגר), עמ' 153-155; הנאום של גרוס בתרגום עברי, תנועת העובדים הציונים, עמ' 71-74.

אופנהיימר בכינון נקודת התיישבות שיתופית בגרמניה.⁴² השמועה, שלא היתה משוללת יסוד לגמרי, אך רחוקה מדיוק, שימשה נשק בידי מתנגדי התכנית, במיוחד בידי הציונים המדיניים, תקופה ארוכה.⁴³ עקב היחס המסתייג מצד חלק מצירי הקונגרס לא הובאה להצבעה הצעת גרוס, אלא נוסח פחות מחייב שהעלה פרופ' וארבורג בהסכמת גרוס וקפלנסקי. בהתאם להצעה זו על המחלקה הארץ-ישראלית בוועד הפועל הציוני המצומצם לחקור את נושא המשק השיתופי, ולהגיש את המסקנות לוועידה השנתית הקרובה.⁴⁴

למרות שנוסח ההחלטה שנתקבלה היה פושר בהרבה מן הנוסח שהציע גרוס, רשאים היו פועלי ציון באוסטריה להתברך בו. על-ידי ההחלטה נעשה צעד ראשון למימוש הרעיון, אשר להגשמתו פעלו מזה זמן רב. לא פחות מכך חשובה היתה השפעת דבריהם של צירי פועלי ציון מאוסטריה על ראשי ההסתדרות הציונית. למן הקונגרס השמיני גברה התעניינותם בשאלה האגררית בארץ-ישראל, ובכלל זה – הקמת המשרד הארץ-ישראלי בראשות ד"ר רופין, ופעולתו לחיזוק היסוד הפועלי בכפר היהודי בארץ-ישראל. ארבעת צירי הפועלים, שייצגו בקונגרס את פועלי ארץ-ישראל הסתייגו מתמיכה בהתיישבות השיתופית (עמדתם של שני הצירים שייצגו את "הפועל הצעיר", י. אהרונוביץ וא. שוחט, בנושא המשקים השיתופיים לא היתה רחוקה מעמדת פועלי ציון בארץ-ישראל, גם אם נימוקיהם היו שונים).⁴⁵

מאז הקונגרס הציוני השמיני עמדו פועלי ציון באוסטריה על המשמר, ועקבו בעירנות אחר פעולת ההנהלה הציונית בקשר למשק השיתופי. לפני מושב הוועד הפועל הגדול, שעמד להיערך בכרלין בינואר 1908, התקיימה בווינה אסיפה שהוקדשה לנושא, והובעה בה התקווה כי הוועד הפועל ימלא את החלטת הקונגרס. בנוסח ההחלטה שנתקבלה באסיפה ניתן ביטוי לדאגתם נוכח המצב השורר במושבות היהודיות, שבהן נעשית העבודה בידי ערבים בשעה שפועלים יהודים נדחים, ואף נאלצים לעזוב את הארץ. כמו כן הובעה בהחלטה התנגדות לכוונת הקרן הקיימת להעמיד אשראי לצורך הקמת רובע יהודי ביפו (הכוונה ל"אחוות בית"), שהרי כספי הקרן נועדו להתיישבות חקלאית בלבד.⁴⁶

במושב הוועד הפועל יצאו נגד פרשת ההלוואה מספר נואמים, ובעיקר אדולף באָהם. את מחאתו נגד העמדת כספי האומה לצורך הקמת שכונה עירונית כרך בתמיכה נלהבת בתכנית אופנהיימר. גם בעל התכנית עצמו, שקרא לזרז את

42. הקונגרס השמיני, עמ' 234.

43. ראה מכתבם של גרוס וקפלנסקי, די ואלט, 47, 22.9.1907. עוד באפריל 1909 כתב גרוס לקפלנסקי, כי אי הצלחת ההתיישבות השיתופית ביזמת אופנהיימר בגרמניה משמשת נשק חזק בידי המתנגדים לתכניתו. ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), A.137.

44. הקונגרס השמיני, עמ' 328.

45. קפלנסקי, עמ' 14.

46. דער יודישער ארבייטער, 3, 24.1.1908.

הגשמתה טען כי אין זה מתפקידה של הקרן הלאומית לסייע לבוני בתים פרטיים בעיר, אלא ליישב אנשים חסרי אמצעים על הקרקע, ולהפכם לאיכרים.⁴⁷ בשאלת המשק השיתופי לא קיבל הוועד הפועל כל החלטה, אך לעומת זאת סמך ידו על כוונת הקרן הקיימת בעניין ההלוואה ל"אחוזות בית".⁴⁸

פועלי ציון לא חדלו, עוד שנים רבות, למחות נגד מדיניותה של הקרן הקיימת המסייעת להתיישבות העירונית הפרטית. הם דרשו להרחיב את השתתפות המוסדות הכספיים הציוניים במימון מפעלי התיישבות לאומיים, העונים לצרכיהם של פועלים מחוסרי אמצעים. הביקורת על מדיניותה של הקרן הקיימת היתה משותפת לכל המפלגות הארציות של פועלי ציון מלבד הרוסית. בוועידה העולמית של פועלי ציון ב-1913 אמר ברוכוב: "אינני מסכים לדעה שהקופה הלאומית אינה צריכה לתת אשראי למפעלים פרטיים, אין אנו יכולים לדרוש מאת הבורגנות שהמוסדות שנוסדו על ידה ובהתאם למטרותיה יתמכו דווקא במפעלים סוציאליסטיים".⁴⁹

במוקד הוועידה הרביעית של פועלי ציון באוסטריה, שנערכה בלבוב ביוני 1908, עמדה הרצאת קפלנסקי על "מדיניות ההתיישבות הפרוליטרית בפעולתנו הארץ-ישראלית".⁵⁰ בדבריו ציין שלמרות הגידול במספר היהודים בארץ-ישראל, המושבות היהודיות רק סייעו להתרבות הפועלים הערבים. העולים, אמר, רובם חסרי אמצעים, ועל כן אין באפשרותם לפנות לחקלאות, וכפועלים – אין הם יכולים לעמוד בתחרות עם הפלחים הערבים. "האם עלינו לחכות עד שההיסטוריה תעשה את המלאכה למעננו ותשנה את המצב?" שאל, ברמזו לעמדתם של פועלי ציון ברוסיה כאילו הפרולטריון היהודי יוכל למלא את תפקידו רק כנושא המהפכה הפוליטית בכינון האוטונומיה הטריטוריאלית, וקרא לפועלי ציון לתרום את חלקם להגשמת הציונות על-ידי פעולה יוצרת. הוא חזר על דעתו כי הציונות היא מהפכה חברתית-כלכלית שתתגשם רק באמצעות מעמד איכרים יהודים בארץ-ישראל וכוחות-עבודה יהודיים, ועל כן תיפתר שאלת התיישבות רק על ידי משקים שיתופיים. מכיוון שאין הפועלים יכולים להרים את המשימה בכוחות עצמם, על התנועה הציונית כולה לסייע בידם. יש להקים קרן שיתופית ולעניין בה חוגים פרוליטריים ולא-פרוליטריים. הנואם העיקרי שהתעמת עם קפלנסקי היה ל. חזנוביץ (כתריאל), מהאישים המרכזיים של פועלי ציון ברוסיה, אשר שימש מ-1907 עורך הבטאון של

47. די ואלט, 2, 1908.1.10.

48. מ. אליאב, דויד וולפסון, האישי וזמנו – התנועה הציונית בשנים 1905–1914, ירושלים, 1977, עמ' 138.

49. ב. ברוכוב, כתבים (עורכים: ל. לויטה וש. רכב), תל אביב 1966 (להלן: ברוכוב), ג, עמ' 408.

50. דער יודישער ארבייטער, 21, 1908.6.19.

המפלגה האוסטרית. השנה שעשה בגליציה במחיצתם של פועלי ציון המקומיים הקהתה במידת מה את גישתו המרקסיסטית-אורתודוקסית נוסח פועלי ציון ברוסיה. מבלי לבטל את חשיבותה של החקלאות בבניין הארץ ניסה, בהסתמך על אנשי מדע, לערער את יסודות התיאוריה של אופנהיימר: אין היא מתאימה לארץ ישראל, שבה אין מקום לייצוא חקלאי בקנה מידה גדול. את הקואופרטיבים החקלאיים המוצעים על-ידו ועל-ידי קפלנסקי אין לראות בשום אופן כהגשמת האידיאל הסוציאליסטי של פועלי ציון. אפשר להקים משק שיתופי אחד לניסיון, אולם לא על פועלי ציון לערוך את הניסוי. אין זה מתפקידה של מפלגה סוציאליסטית להפוך כמה עשרות חברים לבעלי רכוש, גם אם יעשה הדבר במעטה סוציאליסטי, התריס.⁵¹

לא היה בבקורתו של חזנוביץ' כדי להניא את הרוב בוועידה מתמיכה בתכנית ההתיישבות השיתופית, אולם גם קפלנסקי לא השיג את תמיכת מפלגתו בפעולה מעשית למען תכנית אופנהיימר על-ידי ייסוד קרן שיתופית. הוועידה הסתפקה באישור תזכורת לוועד הפועל הציוני בדבר המשק השיתופי בהתאם להחלטת הקונגרס השמיני.⁵²

על אף שזה שלוש שנים נשמעו מפי ראשי המפלגה האוסטרית דברי תמיכה בתכנית אופנהיימר, ובחוגים ציוניים שונים יצא לפועל ציון באוסטריה מוניטין כלוחמים ראשונים למימושה, דומה כי רק חלק קטן מתכרי המפלגה גילה עניין רציני בתכנית. רוב חברי המפלגה, לרבות פעילים מרכזיים, התייחסו לנושא באדישות, וזאת למרות ההחלטות שנתקבלו, וההופעות של שליחי המפלגה בקונגרסים ובוועידות. נתן גרוס, שותפו של קפלנסקי בהנהגה הרוחנית של פועלי ציון באוסטריה, ומהפעילים ביותר למען רעיון המשקים השיתופיים, עבר ב-1908 לקלן למלא תפקיד בכיר בהנהלת הקרן הקיימת, ואף כי גם בתפקיד זה דאג לקידומו של העניין, הורגש חסרונו במפלגה באוסטריה. רוב החברים מהשורה, ורבים מעסקני המפלגה, שקועים היו בשאלות מדיניות-ההווה – בחירות לפרלמנט האוסטרי ול"סיים" של גליציה, יחסים עם המפלגות הסוציאליסטיות פפס"ד וז'פ"ס ועם ההסתדרות הציונית בגליציה ובקובינה. גם המאבק המקצועי סיפק עניין לענות בו לחלק מחברי המפלגה. הציונות היתה אמנם מושכל ראשון בפרוגרמה של פועלי ציון באוסטריה, אולם שאלת הדרכים להגשמתה לא עמדה בראש מעייניהם של מרבית החברים. רק הודות לקפלנסקי 'המשוגע לדבר' שלא הירפה מנושא המשקים השיתופיים כעניין בעל חשיבות עליונה, חדרה בהדרגה לחוגים רחבים של המפלגה ההכרה בחיוניות המאבק בנושא זה.

51. שם, שם.

52. שם, שם.

בימים 11–12 באוגוסט 1908 התקיימה בקלן הוועידה הציונית השנתית.⁵³ בהתאם להחלטת הקונגרס הציוני השמיני אמורה היתה המחלקה הארץ-ישראלית בוועד הפועל הציוני להגיש לוועידה דו"ח עם מסקנות המחקר בדבר המשק השיתופי. אולם הדו"ח לא הוגש. אוטו וארבורג, יו"ר המחלקה הארץ-ישראלית, מסר לוועידה על הקשיים המרובים הכרוכים בהכנת המחקר, במיוחד עקב החוק הקרקעי התורכי בארץ-ישראל. זמן קצר לפני הוועידה החלה מהפכת "התורכים הצעירים", וניתן היה לצפות שבקרוב יוצרו תנאים מתאימים יותר להגשמת הציונות, ואז תקל גם מלאכת הכינון של המשקים השיתופיים בארץ. הוועידה הסתפקה בהודעתו של וארבורג והנושא לא נידון. אילו היה נציג פועלי ציון נוכח בוועידה היה דורש מוארבורג הבהרות נוספות, אולם קפלנסקי, שבא לקלן כדי להשתתף בוועידה כנציג פועלי ציון, לא השתתף בה כיוון שהברית העולמית של פועלי ציון לא הוכרה עדיין רשמית כפדרציה בהסתדרות הציונית. למעשה קשה היה בימים שלאחר מרד "התורכים הצעירים", אשר בו תלו רבים במחנה הציוני, לרבות פועלי ציון, תקוות רבות, לעמוד בתוקף על עניין המשקים השיתופיים. את חברי מפלגתו ניחם קפלנסקי, כי למרות היעדרו מהוועידה הבטיח וארבורג, שהחלטת הקונגרס השמיני בדבר המשק השיתופי תקויים, ובקונגרס הבא תושג ההכרעה.⁵⁴

כדי להעמיק את ידיעתם של חברי המפלגה בנושאי חברה וכלכלה החליט הוועד הפועל של פועלי ציון באוסטריה לקיים סמינר לפעילים, אשר יהיו נכונים להרצות על הנושאים שיידונו בו בפני חברי המפלגה. בעקבות שיחה של ד"ר מ. רוזנפלד, מראשי פועלי ציון בגליציה, עם אופנהיימר בעת ביקורו בווינה בראשית 1909, נטל אופנהיימר על עצמו להכין תכנית עבודה לסמינר, ואף ניאות ליטול בו חלק. משיחתו עם רוזנפלד התרשם כי קיימת קירבה רעיונית בין דעותיו לבין תפיסתם הציונית-סוציאליסטית של פועלי ציון באוסטריה.⁵⁵ הסמינר התקיים בלבוב באפריל 1909, והשתתפו בו למעלה מ-20 איש, רובם סטודנטים ואקדמאים חברי פועלי ציון בגליציה ובוקובינה, וחלקם אוהדי המפלגה.⁵⁶ ביקורו של אופנהיימר בלבוב ודרוהוביץ' (עירו של רוזנפלד) היה למאורע חשוב בחיי התנועה הציונית בגליציה המזרחית. לא רק חברי פועלי ציון, אלא גם ציונים כלליים מחוגי האינטליגנציה התבשמו מביקורו של המלומד מברלין, ואחדים מראשי הציונים הצהירו על תמיכתם בתכניתו.⁵⁷

53. דו"ח מהוועידה, די ואלט, 33, 21.8.1908.

54. דער יודישער ארבייטער, 29, 21.8.1908.

55. שם, 3, 15.1.1909.

56. פרטים על הסמינר ראה זינגר, א, עמ' 62.

57. די ואלט, 19, 7.5.1909. אולם נתן גרוס שנודמן באותו זמן לגליציה מסיבות משפחתיות ונלווה לאופנהיימר, דעתו לא היתה נוחה מהדרך שבה הציג אופנהיימר את תכניתו כאילו היתה "עוגן הצלה" אחרון למפעל הציוני.

הנה כי כן למערכה למען תכנית אופנהיימר נרתם באותה תקופה נוסף לקפלנסקי ולגרסו גם רוזנפלד. בסמינר בלבוב הוא היה המרצה על המשקים השיתופיים, ובחודשים מאי-יוני פירסם בעיתון המפלגה סידרת מאמרים על נושא זה.⁵⁸ בנימה נרגשת הזהיר את ראשי התנועה הציונית לבל יוקיעו אותם הדורות הבאים אם גם בקונגרס התשיעי לא יקבלו החלטה של ממש, אשר תסייע בידי פועלים חסרי אמצעים להתיישב על הקרקע בארץ-ישראל. העלייה גוברת טען, וכדי להבטיח את התיישבותם של העולים, יש להכין תכנית, ולהביאה לאישור הקונגרס. ברוח זו נתקבלה גם החלטה במועצת ראשי פועלי ציון באוסטריה, שנערכה בסטניסלבוב בסוף מאי 1909.⁵⁹

ככל שהתקרב מועד הקונגרס הציוני התשיעי, שנדחה מאוגוסט לדצמבר 1909, גברה אצל פועלי ציון האוסטריים הדריכות לקראת ההכרעה בשאלה, שהפכה לנושא מרכזי בחיי המפלגה. כן התרחב חוג המסבירים במפלגה ומחוצה לה. בחודשים אוגוסט-ספטמבר נערכו בסניפים רבים בגליציה, בוקובינה ובווינה אסיפות, ובהן אושרו החלטות התובעות מהקונגרס הכרעה חיובית בנושא המשקים השיתופיים. הודעות על האסיפות עם נוסח כמעט אחיד של ההחלטות, שנתקבלו בהן, נשלחו להנהלה הציונית בקלן במכתבים ומברקים.⁶⁰ עם זאת, מן הראוי לציין כי בין פועלי ציון וראשי ההסתדרות הציונית לא היו חילוקי דעות עקרוניים בדבר תכנית המשקים השיתופיים. ההנהלה הציונית מעולם לא התכחשה לתמיכה שניתנה לתכנית אופנהיימר עוד בימי הרצל. היא נהגה רק זהירות בעניין, במידה רבה משיקולים כספיים. למעשה ראתה בתכנית אופנהיימר אם לא את הדרך היחידה, הרי את אחת הדרכים החשובות להתיישבות יהודים בארץ-ישראל.⁶¹ הוויכוח העקרוני התנהל דווקא בתוך מפלגת פועלי ציון עצמה.

בשתי הזדמנויות בשלהי 1909 התעורר הוויכוח בנושא. ראשית - ב"קונפרנ" ציה של פועלי ציון ברוסיה" (או הוועידה השנייה), שהתקיימה בווינה בספטמבר 1909, בה נפלה ההכרעה בדבר פרישת פועלי ציון הרוסיים מהסתדרות הציונית העולמית. קפלנסקי ייצג בוועידה זו את מזכירות הברית העולמית של פועלי ציון ואת המפלגה האוסטרית, וניתן לו להרצות על השאלה האגררית בארץ-ישראל. הוא הציג, כצפוי, את תפיסת פועלי ציון באוסטריה בשאלת ההתיישבות.⁶² בשנית, התעורר ויכוח נוקב סמוך להתכנסותו של הקונגרס

58. דער יודישער ארבייטער, 19-21, מאי-יוני 1909.

59. שם, 21, 11.6.1909.

60. אצ"מ, Z2/490.

61. ראה דברי וארבורג בקונגרס הציוני השמיני ב"ספר וארבורג" בעריכת יעקב טהון, ירושלים תש"ח (להלן: ספר וארבורג), עמ' 125-126.

62. דו"ח מהוועידה, פנקס, עמ' 172-279, וראה במיוחד עמ' 264-266.

הציוני התשיעי, בסוף דצמבר 1909, בוועידה העולמית השנייה של פועלי ציון שנערכה בקראקוב.⁶³ מבין 39 הצירים, שהשתתפו בה 24 היו מאוסטריה, 7 מרוסיה ויתרם מאמריקה, אנגליה וארץ-ישראל. השיעור הגבוה של הצירים מאוסטריה נבע לא רק מהעובדה, שהוועידה התקיימה בקראקוב. מאז הוועידה הראשונה ירד באופן דראסטי כוחה של המפלגה ברוסיה (מ-7500 ל-390 חברים מאורגנים) – בעיקר עקב דיכוי תנועת הפועלים על-ידי שלטון הריאקציה. לפיכך היתה המפלגה האוסטרית עם 3500 חברים לחזקה ביותר בברית העולמית של פועלי ציון.

את ההרצאה על השאלה האגררית בארץ-ישראל נשאה בוועידה העולמית השנייה הנציגה מארץ-ישראל רחל גולדין (ינאית). עתיד היישוב היהודי בארץ-ישראל – אמרה – תלוי בפועל החקלאי. משום כך הציעה לייפות את כוחם של נציגי פועלי ציון להיאבק בקונגרס הציוני הקרוב להכללת תכנית המשקים השיתופיים בפעולה המעשית של ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל.⁶⁴ גם יצחק בן-צבי (אבנר) תמך בתכנית, אם כי בצורה מסוייגת יותר.⁶⁵ נחמן סירקין, שייצג את פועלי ציון באמריקה, דחה בתוקף את עמדת החברים מרוסיה, הפוסלים את רעיון ההתיישבות השיתופית, כיוון שאין היא עונה לדרישות המאבק המעמדי. ההתיישבות השיתופית – אמר – מביאה תועלת לציונות ולמעמד הפועלים, ועל כן יש לכלול אותה בפרוגרמה של פועלי ציון.⁶⁶ קפלנסקי הטעים את חובתם של פועלי ציון לתמוך בתכנית כמסייעת לפועל היהודי להשתרש בארץ-ישראל.

בשתי ההתכנסויות הללו נאמו צירים אחדים מהמפלגה הרוסית נגד התכנית, ביניהם ד. בלוך (בלומפלד) ראוצקי (שלימוביטש), זרובבל, ובעיקר ב. ברוכוב. כדי לעמוד על השגותיהם של ה"רוסים" על התכנית די לשים לב לדברי ברוכוב, אשר כמו בנושאים רבים אחרים היטיב לייצג גם בנושא זה את השקפת המפלגה הרוסית. ביקורתו על תכנית ההתיישבות השיתופית התבססה על ההנחות הנובעות מתפיסתו המרקסיסטית, ועל ניתוח המציאות בארץ-ישראל. כנקודת מוצא שימשה תפיסתו ב"פלטפורמה שלנו", לפיה רק הבורגנות הקפיטליסטית היא המפתחת את המשק ומכוונת את הקפיטליזציה; ואילו תפקידם של הפועלים הוא במלחמה לדמוקרטיזציה של החברה, ובכיבוש השלטון המדיני. "שיטת הקולוניזציה, היא עניין זר לגמרי לפרולטריון במשטר הקפיטליסטי, כיוון שזה מתייחס אל הגורמים היוצרים".⁶⁷

63. דו"ח מהוועידה, דער יודישער ארבייטער, 45, 31.12.1909: 1-3, ינואר 1910; ברוכוב, ב, עמ' 214-216. פרוטוקול משובש נמצא גם בארכיון העבודה (הלחן: אה"ע), III 3/11.

64. דו"ח מהוועידה, דער יודישער ארבייטער, 1, 7.1.1910.

65. על עמדת המשלחת מארץ-ישראל לוועידה ראה, בן-צבי, עמ' 113, 118-120.

66. על פי הפרוטוקול מהוועידה, אה"ע, III 3/11.

67. ברוכוב, א, 304, 305.

בניגוד לקפלנסקי, שהטעים את חשיבותה של ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל כדרך להבטחת צביונה היהודי של הארץ, טען ברוכוב, כי מבחינה תרבותית-לאומית עדיף כוחו של מיעוט לאומי תעשייתי מאוכלוסיה חקלאית השייכת לאומה אחרת, גם אם היא מהווה רוב בארץ.⁶⁸ בתחרות הערבית במושבות היהודיות, ראה ברוכוב, תופעה בת-חלוף: כשרק תתחיל ארץ-ישראל להתפתח באורח קפיטליסטי ודמוקרטי יחזרו הפלחים הערבים לכפריהם, שבהם ימצאו את פרנסתם, ויתהווה ביקוש גדל והולך לכוחות-עבודה מחו"ל. באשר להתיישבות הקואופרטיבית – טען – היא אמנם השיטה הטובה ביותר לחקלאות, אולם היא לא תצלח למניעת הקונפליקט הלאומי והניצול. קואופרציה יכולה להצליח רק כשהיא נשענת על כוחותיהם ואמצעיהם של הפועלים, ואינה נזקקת להון בורגני – מה שלא ייתכן בתנאי תחרות של השוק העולמי – כך ברוכוב – והמשק השיתופי יזדקק בהכרח לעבודה שכירה, ולא זו בלבד אלא לשכירים ערבים: "בתוך משק קפיטליסטי אי אפשר בדרך הטבע למנוע את הקפיטליזם, אפילו לא על-ידי משק שיתופי. רק המהפכה הסוציאליסטית [הסוציאליסטית] תוכל לעשות זאת".⁶⁹

בשנינה דיבר ברוכוב על ד"ר אופנהיימר ותכניתו. אם ב"פלטפורמה שלנו", בוויכוח עם יריבי פועלי ציון מ'וורוז'דנייה' הגדיר ברוכוב את התכנית 'לא פרוליטרית',⁷⁰ הרי שלוש שנים מאוחר יותר בוויכוח עם חבריו מפועלי ציון באוסטריה כינה אותה "אנטי-סוציאליסטית בתוך תוכה, היא נוצרה אפילו ללחום בסוציאליזם". תחילה, טען ברוכוב, פנה אופנהיימר ליונקרים בגרמניה והציע להם את תכניתו כדי להכניע את הסוציאליסטים-דמוקרטיה, כשלא נענה פנה לסוציאליסטים-דמוקרטים, ומביניהם רק הרביזיוניסטים קיבלוהו; עכשיו, הוא פונה לפועלי ציון האוסטרים... "אין אנו זקוקים לתכניות התיישבות, אין זה כלל מתפקידה של תנועת הפועלים. נארגן את הפועל היהודי וננחמו במלחמתו המעמדית. זה יביא לטריטוריאליזם גופו יותר תועלת מאשר התכניות הנאות ביותר שבעולם".⁷¹

התייחסותו של ברוכוב לנושא ההתיישבות נשארה עיונית בעיקרה, למרות שבסוף שנת 1909 הוסיף לביקורתו העקרונית גם נימוקים מעשיים כגון יתרונות התיעוש על פני החקלאות בארץ-ישראל. גישתם של קפלנסקי וחבריו מפועלי ציון באוסטריה היתה פרגמטית יותר, והם לא שללו עקרונות "ניסויים העשויים עם הזמן להיות למופת ולאב-טיפוס של הפרקסיס החברתי".⁷² אך גם כאשר להתייחסותו העיונית של ברוכוב להתיישבות הביע קפלנסקי דעה שונה:

68. ברוכוב, ב, עמ' 208.

69. שם, עמ' 210, וראה גם עמ' 209, 221.

70. שם, א, עמ' 251.

71. שם, ב, עמ' 210, 221 והשווה שם, ג, עמ' 408.

72. ראה הערה 35 לעיל.

אין לראות את הטריטוריאליזם כתהליך פוליטי בלבד, כמלחמה לדמוקרטיזציה וכיבוש השלטון המדיני, אלא כ"מהפכה כלכלית, המתממשת על-ידי עשייה כלכלית חיובית. אין זה תהליך פוליטי, אלא תהליך צמיחתם של ההמונים היהודיים לתוך הארץ".⁷³

העובדה כי בוויכוח על דרכי ההתיישבות בארץ-ישראל היו שני בעלי-הפולגת העיקריים אנשים שהכירו את המציאות בארץ רק משמיעה, וזאת כאשר בארץ-ישראל עצמה התקיימה כבר באותו זמן תנועת פועלים בעלת מנהיגות משלה, היה בה משהו אירוני. פועלי ציון בארץ-ישראל לא נשארו אדישים לנוכח המחלוקת, שנגעה ראשית כל לציבור הפועלים בארץ. בוועידה הראשונה היו, כפי שכתב לימים בן-צבי, "קשורים עדיין לשיטה המרקסיסטית, אשר בשמה דגלו ברוכוב וחבריו, ועל כן לא היו מוכנים להצטרף לתפיסה הרעיונית של החברים מאוסטריה"; אולם מצד שני – כתב בן-צבי בהמשך – "לא יכולנו להתחשב בנימוקים סוציולוגיים בלבד, שאלת ההתאחזות בקרקע היתה בשבילנו קודם כל חזירה לחקלאות, ויצירת מעמד חקלאי עובד".⁷⁴

הישיבה בארץ-ישראל, הפגישה פנים אל פנים עם המציאות בארץ, הביאה את פועלי ציון הארץ-ישראלים להכרה כי האינטרס הלאומי מחייב "התאחזות בקרקע", "יצירת מעמד חקלאי עובד", ומכאן הרלוונטיות של תכנית אופנהיימר. גם אם אין בה פתרון לשאלת הפועלים, סברו, היא נותנת אפשרות להתיישבות שתהא עברית במובן זה שהעבודה תהיה עברית.⁷⁵ כך קרה, אפוא, שהרעיון שקפלנסקי וחבריו לא חדלו להשמיעו בכל הזדמנות, נקלט אט אט גם בקרב פועלי ציון בארץ-ישראל. כתוצאה מכך תמכו ציריהם בוועידה העולמית השנייה של פועלי ציון בתכנית ההתיישבות הקואופרטיבית, לא כדרך לסוציאליזם, אלא כתכנית התואמת ביותר את צרכיה של ההתיישבות בארץ-ישראל, ובו בזמן דרך בה ישיג הפרולטריון הגמוניה פוליטית בעתיד.⁷⁶ היתה זאת עמדת-ביניים בין השקפותיהם של ברוכוב וקפלנסקי.

ואשר לפועלי ציון האמריקאים, שבוועידה הראשונה העדיפו להשהות את תמיכתם בהתיישבות השיתופית, הם צירפו בוועידה השנייה את קולם למענה ללא סייג. רק פועלי ציון הרוסים הוסיפו לדבוק בעמדתם. כשם שגישתם המעמדית הקיצונית הביאה אותם בוועידת וינה להחלטה לפרוש מההסתדרות הציונית, כך מנעה מהם תפיסתם המרקסיסטית לתמוך בוועידת קראקוב בתכנית אופנהיימר. אולם גם הם לא הצביעו נגד ההחלטה, אלא נמנעו מהשתתפות

73. פנקס, עמ' 265.

74. בן-צבי, עמ' 113–114.

75. שם.

76. ראה מ. מינץ, "ברוכוב ולקחי מהפכת 1905 ברוסיה", דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות (1969), ב, ירושלים 1972, עמ' 255.

בהצבעה בנימוק שהוועידה שלהם בווינה השאירה את השאלה פתוחה.⁷⁷ בהחלטתה הטילה הוועידה על משרד הברית העולמית ועל הצירים בקונגרס הציוני התשיעי לפעול כדי שההסתדרות הציונית והסתדרויות יהודיות אחרות יגשו למחקר נמרץ בארץ-ישראל, ויכללו את ההתיישבות הקואופרטיבית בתחום פעולתן המעשית.⁷⁸ לטעמם של פועלי ציון באוסטריה היה נוסח ההחלטה פושר מן הסתם, אולם ההישג המוראלי לא היה מוטל בספק. עתה היה עליהם להשיג החלטה מחייבת של הקונגרס. בחודשים האחרונים לפני הקונגרס, שאמור היה להתכנס בהמבורג בסוף דצמבר 1909, פעלו ראשי המפלגה האוסטרית רבות כדי להבטיח בקונגרס תמיכה מירבית להצעה להקים בארץ-ישראל משק שיתופי נסיוני לאלתר.⁷⁹ ציוני גליציה אשר יחסיהם עם פועלי ציון היו בדרך כלל מתוחים, החליטו עוד בסוף אוקטובר לתמוך בהצעה.⁸⁰ היה זה בעיקר בזכותם של חברי פועלי ציון לשעבר, אשר שכנעו את ראשי התנועה הציונית בחשיבות התכנית.

כדי להבטיח הצלחה מלאה להצעת פועלי ציון חשוב היה שאופנהיימר עצמו ישתתף בקונגרס, וירצה על תכניתו. חודשיים לפני הקונגרס נמסר בבטאון הציוני 'די ואלט', כי פועלי ציון באוסטריה הציעו לו לקבל מטעמם מנדט לקונגרס, והוא ככל הנראה יאות לכך.⁸¹ אולם משום מה הובטח המנדט לאופנהיימר רק סמוך להתכנסות הקונגרס. באחד ממחוזות הבחירה של פועלי ציון בגליציה בוטלו הבחירות, שכבר נערכו, ובבחירות חדשות נבחר אופנהיימר כממלא מקומו של ציר.⁸² הציר שנבחר, ד"ר גליקר, נשאר בבית, ובמקומו בא לקונגרס ד"ר אופנהיימר.

בדו"ח המפורט על העבודה המעשית, שהביא לקונגרס, התנצל וארבורג, יו"ר המחלקה הארץ-ישראלית, על שהמשרד הארץ-ישראלי לא הספיק עדיין להשלים את המחקר בדבר ההתיישבות השיתופית. יחד עם זאת הודיע כי בשנה הקרובה ייעשה נסיון צנוע להקים משק שיתופי, שעל פרטיו טרם הגיע הזמן לדבר.⁸³ גם בודנהיימר, יו"ר הנהלת הקרן הקיימת, דיבר ברוח דומה, והבטיח למפעל ההתיישבות השיתופית את תמיכתו.⁸⁴ ברם, לא רק ראשי התנועה הציונית גילו נכונות להתחיל במימון, צנוע אמנם, של תכנית אופנהיימר. הודות

77. דו"ח מהוועידה העולמית השניה, דער יודישער ארבייטער, 1, 1910.7.1.

78. ברוכוב, ב, תעודות, עמ' 427.

79. מ. ראזענפעלד, "איבער דעם 9-טען ציונסטישען קאנגרעס", דער יודישער ארבייטער,

2, 1910.14.1.

80. די ואלט, 45, 1909.5.11.

81. שם, 43, 1909.22.10.

82. אצ"מ, Z2/121.

83. הפרוטוקול של הקונגרס התשיעי (בגרמנית, להלן: הקונגרס התשיעי), עמ' 139, וכן

ראה ספר וארבורג, עמ' 134.

84. הקונגרס התשיעי, עמ' 203-204.

לשדולה של חסידי התכנית גדל גם מחנה הצירים בקונגרס המוכנים לתמוך בה. האהדה לתכנית אופנהיימר התבטאה בין השאר במגבית ל'קרון השיתופית', שהחלה בקרב צירי הקונגרס עוד בטרם הוחלט עליה רשמית על-ידי הקונגרס. על התרומות הראשונות בישר מעל במת הקונגרס אופנהיימר בנאום שנשא בוויכוח על דו"ח המחלקה הארץ-ישראלית. כיוון, שאי אפשר להטיל על הפועלים העניים, אשר נועדו לכונן את ההתיישבות השיתופית, את מימונה – אמר – יש ליצור קרן שיתופית, מסונפת לקרן הקיימת. בראשה יעמוד ועד מורכב מנציגי הנהלת הקרן הקיימת והפועלים. את האדמה להקמת המושבה הקואופרטיבית תעמיד לרשות המתיישבים הקרן הלאומית בתנאי חכירה, ואילו האמצעים הכספיים, שיינתנו לביצוע התכנית, לא יהיו בבחינת מתנה למתיישבים, אלא אשראי שיוחזר לקרן בתוספת ריבית נאותה.⁸⁵

קפלנסקי שהשתתף בדיון בנושא הקואופרציה, עמד בנאומו במיוחד על החשיבות שבמתן אשראי לצורך ההתיישבות של פועלים חסרי-אמצעים.⁸⁶ אולם לא נאומו של מנהיג פועלי ציון האוסטריים עמד במרכז הדיון. המפלגה האוסטרית, אשר פעלה בשנים האחרונות ללא ליאות למען תכנית אופנהיימר, זכתה שהמלאכה למעשה, במליאת הקונגרס התשיעי, תיעשה על-ידי אחרים. ד. פסמאניק דיבר על מצבם של הפועלים, והדגיש כי לתכנית אופנהיימר לא רק ערך לאומי, אלא גם סוציאלי.⁸⁷ ראויים לציון במיוחד דבריהם של נציגי פועלי ציון מארץ-ישראל, ובראש וראשונה של רחל גולדין (ינאית). לתכנית אופנהיימר הקדישה אמנם רק מלים מועטות, ועיקר דבריה נסבו על ההתנכרות לענייניו של הפועל היהודי בארץ-ישראל, אך ערך רב נודע לתמיכתה בתכנית אופנהיימר – היא נשמעה מפי נציגת פועלים מארץ-ישראל, שהוחזקה כמי שמכירה את המציאות בארץ, ובפרט את צרכי הפועלים בה. "כדי להבטיח את העלייה של הפרולטריון היהודי לארץ-ישראל – אמרה – צריכה ההתיישבות להתבצע על פי הצעתו של ד"ר אופנהיימר, זהו תפקידה העיקרי של הקרן הקיימת."⁸⁸ גם יצחק בן-צבי, נציגם השני של פועלי ציון מארץ-ישראל, הודיע מעל במת הקונגרס כי שולחיו תומכים בתכנית אופנהיימר, ויעשו הכל לביצועה.⁸⁹

85. שם, עמ' 195–203.

86. שם, עמ' 192–194.

87. שם, עמ' 246–251.

88. שם, עמ' 226. תרגום הנאום נכלל בספרה – ר. ינאית-בן-צבי, אנו עולים, פרקי חיים, תל אביב 1959, עמ' 187.

89. הקונגרס התשיעי, עמ' 194. ראה גם בן-צבי, עמ' 121. אם נכונה הסברה שהעלה קפלנסקי ב-1941, כי העמדה הספקנית של שליחי הפועלים מארץ-ישראל השפיעה לרעת ההצעה של גרוס למען תכנית אופנהיימר בקונגרס השמיני, הרי ניתן להניח כי התבטאותם של שליחי פועלי ציון מארץ-ישראל בזכות התכנית בקונגרס התשיעי סייעה להכרעת הכף לטובתם.

פה אחד החליט הקונגרס לכלול את תכנית אופנהיימר בפעולות ההסתדרות הציונית, ועוד לפני שהתפזר הובטח ל'קרן השיתופית' סכום נכבד של 40 אלף פראנק מתוך 100 אלף, שנקבעו כסכום דרוש להתחלת העבודה.⁹⁰ זמן קצר לאחר הקונגרס הוקמה הוועדה, שנועדה לנהל את הקרן, ובה 21 חברים, ביניהם אופנהיימר ושניים מראשי פועלי ציון באוסטריה, קפלנסקי ורוזנפלד, כנציגי הפועלים.⁹¹

ההחלטה סיימה רק את השלב הראשון במערכה הממושכת ליישום תכנית אופנהיימר. בשלב זה מילאו, כפי שראינו, פועלי ציון מאוסטריה תפקיד חלוצי. אולם העניין הרב שגילו בנושא, נחלש לא במעט כבר בשנה הראשונה לאחר שנתקבלו ההחלטות החשובות בוועידה העולמית השנייה של פועלי ציון, ובקונגרס הציוני התשיעי. את הייצוג של פועלי ציון בכל הנוגע להתיישבות השיתופית נטל על עצמו משרד הברית העולמית. בוועד הפיקוח של אגודת ההתיישבות, שנתכונן ב־1911 בראשות ד"ר בודנהיימר ובו 7 חברים, ייצג רשמית את הפועלים קפלנסקי לבדו, למעשה – מטעם הברית העולמית.⁹²

עניין רב יותר מבעבר עוררה תכנית ההתיישבות השיתופית במפלגה הארץ־ישראלית של פועלי ציון. בוועידתם השישית, שנערכה ביפו בפסח תר"ע (אפריל 1910), אמר י. בן־צבי, כי "הצעת אופנהיימר נותנת אפשרות להתיישבות, שתהא עברית כמובן זה שהעבודה תהא עברית [...] אנחנו, שאותנו מעניינת שאלת ההתיישבות היהודית בכלל, ושאלו צריכים לסדר את הקבוצות בשביל המושבות המוצעות [השיתופיות – ש.א.], מחוייבים אנו לתמוך בהצעה זו".⁹³ לא כל המשתתפים בוועידה היו תמימי־דעים עם בן־צבי, מי מטעמים אידיאולוגיים ומי משיקולים מעשיים, אולם השאלה לא ירדה מהפרק, והוסיפה להעסיק את המפלגה בארץ־ישראל. ביוני 1910 כתב בן־צבי: "אמת היא שהחברים באוסטריה פיתחו פעולה עניפה להגשמת התכנית (אני נוטה אפילו להאמין כי הם מפרוים מאוד בחשיבותה), אך מעט הוא לעזור באי־סוף

90. הקונגרס התשיעי, עמ' 282. את הסכום הגדול ביותר (5000 פרנק), נאמר בפרוטוקול, תרמו פועלי ציון באוסטריה (שם, עמ' 212), אולם ספק רב אם סכום זה נמסר בפועל.

91. ראה "קול קורא", די ואלט, 4, 1910.28.1.

92. על פי דו"ח "חברת ההתיישבות ארץ־ישראל", די ואלט, 43, 1912.25.12. ברוכוב כאחד ממזכירי ה'ברית' גילה לויאליות גמורה להחלטות הוועידה העולמית, על אף שלא נסוג מעמדו השלילית כלפי התכנית. כשם שהתנגדותו להשתתפות פועלי ציון בקונגרס הציוני לא מנעה ממנו, ומנציגים אחרים של פועלי ציון ברוסיה במשרד ה'ברית' לתבוע מהמפלגות החברות ב'ברית' את חובתן להפיץ את השקל הציוני, כן ראה כחובתו להודיע להן על מצב העניינים לפרטיו בקשר לתכנית ההתיישבות השיתופית. בתשובה למשאל 'די ואלט' על תפקידיה העיקריים של ההסתדרות הציונית כתב, כי בעבודה הארץ־ישראלית יש לפעול ביחוד בהתאם לתכנית אופנהיימר, ולפי שיטתו השיתופית. ראה ברוכוב, ג, עמ' 308.

93. פרוטוקול הוועידה השישית של המפלגה, יפו ניסן תר"ע, אה"ע 4/403, מס' זמני 3.

כסף כדי לקיים קרן-הון למען התכנית. אנו הפועלים חייבים ראשית כל להבטיח את השפעת הפועל על התיישבות זו כבר למן הצעדים הראשונים.⁹⁴

לאחר שבסוף שנת 1910 נודע כי הקרן השיגה את הסכום הדרוש לייסוד המשק הקואופרטיבי הראשון, גברה דרישתם של פועלי ציון בארץ-ישראל להבטיח לנציגי הפועלים בארץ חלק בהנהגת המפעל. י. זרובבל, מראשי פועלי ציון בארץ-ישראל באותו זמן, כתב בבטאון המפלגה: "כבר נכנס אחד מחברינו [הכוונה לקפלנסקי - ש.א.] לתוך המחלקה האירופית של הוועדה המשותפת. אולם עיקר העבודה הלא - בארץ-ישראל, ולפיכך חשוב מזה דעתם של פועלי ארץ-ישראל והשתתפותם במחלקה הארצישראלית של הוועדה המשותפת."⁹⁵

היה בכך ביטוי למצב החדש, שנוצר עם כניסתה של התכנית לשלב ההגשמה. את עמדת הבכורה של פועלי ציון באוסטריה בכל הנוגע לתכנית ביקשו ליטול לידיהם חבריהם בארץ-ישראל. עוד לפני כן סברו פועלי ציון הרוסיים כי המשקים השיתופיים על-פי תכנית אופנהיימר הינם לכל היותר עניינם של הפועלים הנמצאים בארץ-ישראל והעולים אליה, אך בשום פנים לא של פועלי ציון האוסטריים.⁹⁶

במאוס 1911 הוחל, על אדמת פולה בעמק יזרעאל, שנרכשה על-ידי הקרן הקיימת מ'חברת הכשרת הישוב', בהקמת המשק השיתופי הראשון על-פי תכנית אופנהיימר. כדי להבטיח את הבעלות על השטח הראשון שנרכש על-ידי יהודים בעמק יזרעאל, נשלחה למקום עוד בסוף 1910 קבוצת כיבוש, שנתארגנה על-ידי 'השומר'. בקשיים מרובים, תוך מאבק דמים עם השכנים הערבים, הובטחה עלייתה של הקבוצה השיתופית ל'מרחביה', כך נקרא המקום שבו אמורה היתה לקום ה'קואופרציה' הראשונה על-פי תכנית אופנהיימר. שלמה דיק, אגרונום מגרמניה, שמונה למנהל המשק, הביא אתו למרחביה כמה פועלים, שהיו תלמידיו בבית הספר החקלאי בסלובודקה שבגליציה המזרחית והצטרפו אליהם פועלים מהארץ. הקואופרציה במרחביה נתקלה במכשולים רבים ושונים - סביבה עוינת, מחלות קשות, קרקע מדולדלת, תנאי דיור גרועים, ובנוסף לכך מתיחות בין המנהל והפועלים.⁹⁷ גורמים ציבוריים שונים נתנו את דעתם לניסיון ההתיישבות השיתופית במרחביה, אולם פועלי ציון באוסטריה לא היו ביניהם. גם העובדים מגליציה לא נשלחו לארץ-ישראל מטעם המפלגה באוסטריה. דומה, כי הנושא לא העסיק אותם יותר, מכל מקום לא כמו בעבר. כנגד זה ראויה לציין היוזמה של חברי פועלי ציון בארצות-הברית בקשר לאגודה השיתופית 'אחוהה'. האגודה לא נשאה אופי פועלי ציוני מובהק, אולם חברי פועלי ציון היוו בה את

94. אבנר, "מכתבים מארץ-ישראל", אידישער קעמפער, 13, 17.6.1910.

95. זרובבל, "צורך השעה", האחדות, 15, ה' שבט תרע"א.

96. פנקס, עמ' 226.

97. א. ביון, תולדות ההתיישבות הציונית מתקופת הרצל עד ימינו, רמת גן 1970, עמ' 57.

הגרעין העיקרי.⁹⁸

ש. קפלנסקי לא זנח את הרעיון גם כאשר התברר כי הניסיון הראשון, שנעשה במרחביה, רחוק עדיין מהצלחה. בביקורו בארץ בשליחות הברית העולמית בשנת 1912 הכיר מקרוב צורות אחרות של עבודה שיתופית של הפועלים בחקלאות. "אין אני מוגבל כל כך לחשוב כי הדרך היחידה לקשור את המתישבים לאדמה היא המשק הקולקטיבי [נוסת מרחביה - ש.א.] - אמר לאחר ביקורו בארץ בוועידה השלישית של פועלי ציון האוסטריים ב־1912. מרחביה, אמר, היא צעד חשוב, אך יש גם דרכים אחרות. ערך רב יש גם לקבוצות הפועלים החקלאיים, שקמו בהשפעת התעמולה הקולקטיביסטית, ובחלקן בהשפעת מסורת רוסיה ורעיונות קומוניסטיים.⁹⁹ הוא התכוון אל נכון לנסיונות הקולקטיביים בסג'רה, בכינרת, ובעיקר לקבוצה בדגניה. בהרצאה על הפעולה הארץ-ישראלית של הברית העולמית, שנשא בוועידה העולמית הרביעית של פועלי ציון באוגוסט 1913, הרחיב את היריעה: "אנחנו פועלי ציון נלחמנו משך כמה שנים בעד עקרון ההתיישבות הקואופרטיבית. באותה שעה שאפו הפועלים בארץ-ישראל באופן אינסטינקטיבי להחליש את פעולת השיטה ההתיישבותית [המסורתית - ש.א.], ולשחרר את הפועל מהשפעתו המעמיקה של הרכוש הפרטי. כך נוסדו קבוצות כיבוש, וא"כ גם קבוצות התיישבות". לקבוצות כיבוש המכשירות את הקרקע לשימוש בעתיד, על יסוד שוויון ברווחים, ובמיוחד לקבוצות המקבלות לרשותן את השטחים הלאומיים, שהוכשרו על ידן להתיישבות, גילה אהדה רבה. הוועידה - אמר - צריכה גם לעודד את כל המפלגות הארציות של פועלי ציון לטפח קבוצות התיישבות על-פי הדוגמה של 'אחוזה' המתארגנת באמריקה. למעשה צידד בכל סוגי ההתיישבות השיתופית בראותו בהם פתרונות לאומיים וסוציאליים כאחד.¹⁰⁰

ברוכוב, לעומת זאת, הוסיף לחלוק על המהות ה"כמעט סוציאליסטית", כדבריו, ששווה קפלנסקי להתיישבות השיתופית. "כסוציאליסטים אין אנו רוצים לעזור את עינינו ואת עיני הבריות מסביב. אנו נתמוך בכל שיטת התיישבות רציונלית, אבל נדע, כי במשטר קפיטליסטי בלתי אפשרית היא התיישבות סוציאליסטית. גם בארץ-ישראל יבוא המשטר הסוציאליסטי בעקבות מלחמת מעמדות".¹⁰¹

ואולם, השאלה העיונית אם קואופרציה חקלאית היא סוציאליזם או דרך לסוציאליזם לא הטרידה את המשתתפים בוויכוח על הרצאת קפלנסקי בוועידה העולמית הרביעית, כמו בשנים הקודמות. "בבואנו לדבר על עבודתנו

98. מ. אהרנרייך מארצות-הברית בוועידה העולמית הרביעית של פועלי ציון. האחדות, 46, כ"ט אלול תרע"ג, עמ' 15.

99. דער יודישער ארבייטער, 41, 11.10.1912.

100. דו"ח מהוועידה, האחדות, 46, עמ' 3-5.

101. ברוכוב, ג, עמ' 408.

המוחשית, עלינו להתחשב לא רק בצד העיוני, אלא בעיקר בתועלת המעשית והחיונית – אמר זרובבל, ומבחינה זאת חייב את תכניות ההתיישבות. כך גם חזנוביץ': "אין אני מחסידיה של ההתיישבות הקואופרטיבית, אבל עלינו לעבוד בארץ בכל האופנים, והיות ששיטה זו היא רציונלית עלינו לתמוך בה". הציר מאמריקה ה. ארנרייך הרחיק ואמר: "אין אנו עבדים לסוציאליזם, הוא צריך לשמש אותנו. אין אנו רוצים לדאוג לתבל כולה, היא תשתחרר בלעדינו. אנו את עצמנו נגאל, ובזה נמלא חובתנו הסוציאליסטית".¹⁰² הצירים המעטים מאוסטריה, שנטלו חלק בוויכוח, לא חידשו בו, ככל הנראה, הרבה. כיוון לדעתם ולדעת אחרים. גם מבין הצירים מארץ-ישראל, ש. קפלנסקי, שאמר בסיום הדיון: "מלחמת מעמדות – אין פירושה הרס גרידא, אלא בעיקר יצירת ערכים חדשים לתועלתו של הפרולטריון. תעודתנו היא ליצור צורות עבודה, ולהקים מפעלים, שיעזרו לפתור את הבעיה הטריטוריאלית של הפרולטריון היהודי".¹⁰³

במלאת 30 שנה לקיומה של 'מרחביה' אמר קפלנסקי: "לזכותה של תנועת פועלי ציון באוסטריה צריך לאמר שהיא לא הסתפקה בהכרזה בלבד [על הצורה הקואופרטיבית של ההתיישבות בארץ-ישראל כחלק מתכניתה הציונית והסוציאליסטית – ש.א.] אלא ניגשה לחינוך שיטתי של התנועה הציונית, וגם של תנועת פועלי ציון בעולם, להבנת הדרשה הזאת".¹⁰⁴ את חלקו הרב, בפעולה חינוכית זו הצניע מטעמים מובנים.

לאחר שהקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג בשנת 1909 החליט לאמץ את תכנית ההתיישבות השיתופית על-פי שיטת אופנהיימר נסתים למעשה תפקידם ההיסטורי של פועלי ציון האוסטרים כלוחמים יחידים למען רעיון ההתיישבות השיתופית. מאז הלך ונחלש במפלגה האוסטרית בהדרגה העניין בו, ובכל הכרוך בכינון המשקים השיתופיים. למחנה התומכים בהתיישבות השיתופית הצטרפה המפלגה באמריקה, וגם בקרב פועלי ציון בארץ-ישראל גברה ההכרה בחשיבותה הלאומית והחברתית של ההתיישבות השיתופית. ש. קפלנסקי, שהמשיך במאמציו בכל דרך להחדרת הרעיון ולהגשמתו, פעל בשם הברית העולמית של פועלי ציון. במידה רבה בזכותו היתה ההתיישבות השיתופית ברבות הימים לגורם מרכזי במפעל ההתיישבותי בארץ-ישראל.

102. דר"ח מהוועידה, האחדות, 46, עמ' 17-18.

103. שם, 47-48, ט' תשרי תרע"ד, עמ' 31.

104. קפלנסקי, עמ' 93-94.